

"Dimağda meratib var, birbiriyle mültebis, ahkâmları muhtelif. Evvel tahayyül olur, sonra tasavvur gelir. Sonra gelir taakkul, sonra tasdik ediyor, sonra iz'an oluyor, sonra gelir iltizam, sonra itikad gelir." İzah eder misiniz?

"Dimağda Meratib-i İlim Muhtelifedir, Mültebise"

"Dimağda meratib var, birbiriyle mültebis, ahkâmları muhtelif. Evvel tahayyül olur, sonra tasavvur gelir. Sonra gelir taakkul, sonra tasdik ediyor, sonra iz'an oluyor, sonra gelir iltizam, sonra itikad gelir."

"İtikadın başkadır, iltizamın başkadır. Herbirinden çıkar bir hâlet: Salâbet itikaddan, Taassub iltizamdan, imtisâl iz'andan; tasdikten iltizam, taakkulde bîtaraf, bîbehre tasavvurda, Tahayyülde safсата hâsıl olur, mezcine eğer olmaz muktedir."

"Bâtıl şeyleri güzel tasvir etmek, her demde, sâfi olan zihinleri cerhdir, hem idlâli."(1)

Burada Üstadımız, insanın aklen bildiği şeylerin görünüşte aynı, fakat hakikatte farklı mertebelerde olduğunu ifade etmektedir. Böyle olduğundan dolayı, farklı olan bu mertebeler birbirine karıştırılabilmektedir. Şimdi, üstadımızın verdiği bu silsileyi ve ne anlamlara geldiğini vermeye çalışalım.

Tahayyül mertebesi: Bu mertebe hayal ürünü olarak bilinen şeyleri temsil eder. tahayyül mertebesinde bildiğimiz şeylerden herhangi bir nasibimiz yoktur. Çünkü mantıkça tahayyül hüküm değildir. Hatta **"Hayal pilavı yemek karın doyurmaz."** tabiri meşhur olmuş.

Tasavvur mertebesi: Bu mertebe, tahayyül mertebesinde hayal ettiğimiz şeylere suret verdiğimiz bir alandır. Bu mertebede bildiğimiz şeylerden dahi insan istifade edememektedir. Çünkü, tasavvur mertebesinde bildiğimiz şeyler de mantıkça hüküm mahiyetinde değildir.

Taakkul mertebesi: Bu mertebede bir meseleyi veya bir hükmü sırf akıl ile bilme söz konusudur. Dolayısıyla bir şeyin sırf akli olarak bilinmesi insanı o şeyi yapmaya

---

veya ondan kaçınmaya yetmemektedir. Mesela, Bir insanın namaz kılmayı bilmesi ona namaz kıldırmaz. Veya içki içmenin zararlı olduğunu bilmesi yine onu içkiden uzaklaştıramamaktadır.

Tasdik mertebesi: Bu mertebe aklın, kendisine göre doğruya ulaşması ve doğruyu bulma mertebesidir. Bu mertebede bulunmak da, insanı imtisale sevk etmez. Ama bir işin yapılmasına hüküm vermek ve onu yapmaya azmetmek için mühim bir mertebedir.

İz'an mertebesi: Bu mertebe, akıl ve kalbin ittifakıyla bir meselenin anlaşılmasının adıdır. İşte insan bu mertebeye geldi mi, artık doğru bildiği şeyi yapmaya ve yanlış bildiği şeylerden kaçınmaya başlar. Namaz kılmak gibi tüm ibadet ve emirlerin imtisali ve işlenmesi bu mertebede olmaktadır. İçki gibi tüm yanlışlıkların terk edilmesi de bu mertebede olmaktadır.

İltizam mertebesi: Bu mertebe insanın bildiği bir şeyin kendisine vacib olduğunu bildiği bir mertebedir. Nasıl ki bir insan yemek yemek, su içmek ve hava almak zorundadır. Aynı şekilde, fiiller aleminde de bu mertebede bulunan birisi, kendisine göre doğru bildiği şeyleri yapmaya kendisini mecbur bilir.

İtikat mertebesi: Bu mertebede bilinen şeyleri, insan hayatını hafife alacak kadar önemser. **Mesela**, bir insan namaz kılmamanın gerekli olduğunu itikat mertebesinde biliyorsa, bu adama "**Namaz kıalarsan seni öldürürüz.**" diye bir tehdit vukubulsa, bu adam kendi hayatını elbette hafife alacak ve hayatı pahasına namazını kılacaktır. Aynı adam içki içmemenin gerektiğini itikat mertebesinde biliyorsa, yine bu adama içki içmesi hususunda tehditler yapılırsa, elbette yine o adam hayatını yine içki içmeme namına hafife alacaktır.

İşte bu mertebelerin hepsi "**bir şeyi bilmek**"te birleşmektedir. Ama bunların hayalden kalbe doğru akışına göre, insanı o fiili yapmaya zorlaması söz konusudur.

Bazen "**İmamın dediğini yap, ama yaptığını yapma.**" veya "**güya hacı veya hoca**" gibi tabirleri duyarız. Bu gibi ifadeleri kullananlar, yukarıda belirtmeye çalıştığımız ilim mertebelerinden habersizdir. Bazen bir insan bin bilir, ama bildiğinin çok azını belki de hiçbirini uygulamaz. Bazen de bir insan çok az şey bilir, ama bildiği şeyleri hayatına tatbik etmeye çalışır. İşte çok bilip uygulamayan kişi, bildiklerini taakkul mertebesinde bilmiş, ama az bilip uygulayan kişi ise bildiğini **iz'an** veya **iltizam** mertebesinde anlamış olabilir.

Bu nedenledir ki, büyük zatlar hep "**Ya Rabbi, bildiklerimi kabime akıttır.**" duasını yapmışlardır.

* * *

Başka bir başka değerlendirme:

İnsan, önce hayal etmekle başlar. Hayalde meselenin hakikati gözükmez.

Zihinden hayaller, puslu düşünceler gelir geçer. Bu hayal ve düşünceler suret giyer ve birer kavram gibi olur.

Sonra taakkul gelir; yani akıl, bu suretler üzerinde kendine göre bir neticeye varmaya çalışır ve bir kısmının veya tamamının doğruluğuna kail olur ki, bu, **tasdik**dir. O meselenin ilim hâline gelmesi için tasdik yetmez. Tasdiki **iz'an** takip eder. İz'anda bir kabullenme, teslim olma vardır.

Daha sonra iltizam gelir, yani düşünülen meseleye tam taraftar olunur.

Son olarak itikat ortaya çıkar. Artık meselenin doğruluğuna gönülden inanılmakta, ona bir nassa bağlanır gibi bağlanılmakta, muhalif fikirler veya iddialar tesir etmemektedir.

Bu mertebelerin her birinin bir hükmü mevcuttur. Meselâ, itikat eden bir insanın fikirlerinde salâbet (sağlamlık) görülür. İltizamda kalan bir insanda ise, taassup vardır; yani o, düşüncesinin doğruluğu konusunda fanatik tavırlar içine girer ve sürekli ona taraftarlık gösterir; gerektiğinde başkalarıyla kavga eder. Taraftarlık yaptığı, fanatikçe bağlandığı düşüncenin yanlış olabileceğine ihtimal vermez.

İz'anla yetinen insanda ise imtisale rastlanır. Bu insan, düşüncesine fanatik bir bağlanma içinde olmasa da, onun doğruluğuna kaidir ve ona göre hareket eder.

Tasdik mertebesinde olan bir kişide ise; iltizam vardır. Yani bu kişi, ele aldığı meseleyi doğrulamakta ve onu gerekli görmektedir.

Taakkulde tarafsız bir muhakeme görülür. İnsan aklederken, eğer gerçeği samimi olarak araştırıyorsa, olabildiğince objektif bir şekilde ihtimalleri değerlendirir.

Tasavvurda bîbehredir; yani, henüz ortada kesin bir şey yoktur; hayal-meyal bir form, bu suret vardır. Bu mertebede bir insan, ne fikrî ne de fiilî dünyası adına bir şey elde edemez.

Hayatlarını tahayyülde geçirenler ise, hep safsatayla uğraşırlar. Hezeyanlar, uydurmalar, delilsiz iddialar, zahiren doğru, ama hakikatte yanlış görüşler, zihinlerine misafir olur durur.

(1) bk. [Sözler, Lemeât.](#)